

Tomasz TOMASZEK
Politechnika Rzeszowska

WYSTRÓJ MALARSKI WNĘTRZA DREWNIANEJ CERKWI W MIĘKISZU STARYM – STAN ZACHOWANIA ORAZ PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA

Drewniane cerkwie Podkarpacia to najwspanialsze przykłady tradycyjnego budownictwa charakterystycznego dla terenów południowo-wschodniej Polski. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje świątynia greckokatolicka pw. Pokrow Bogurodzicy z Miękisz Starego (XVII÷XIX w.). Jest jedynym zachowanym na tym obszarze zabytkiem drewnianej architektury cerkiewnej o bryle wzorowanej na murowanym, barokowym budownictwie sakralnym oraz wnętrzu zdobionym iluzjonistycznym malarstwem monumentalnym o podobnej estetyce. W niniejszym opracowaniu przeanalizowano stan zachowania polichromii, przyczyny jej zniszczeń oraz ściśle powiązanie degradacji warstwy malarskiej z korozją drewnianego podłoża. Jednocześnie nakreślono wytyczne dla konserwacji i restauracji polichromii, zakładające kompleksowe podejście do zagadnienia ratowania zabytku.

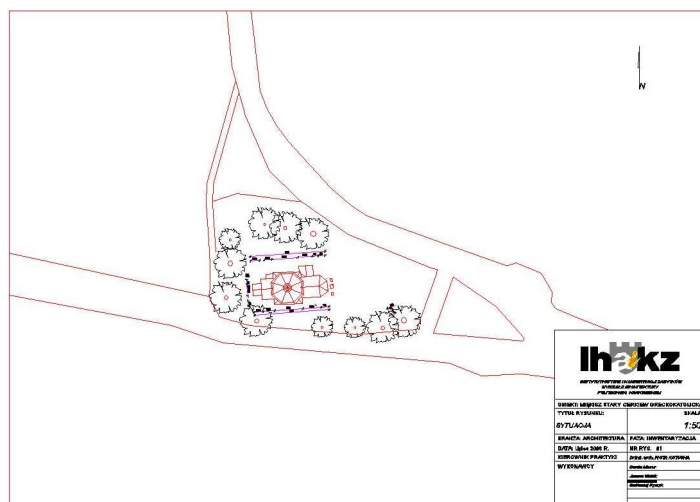
„Jedną z charakterystycznych cech polskiego krajobrazu artystycznego było budownictwo drewniane, (...) szczególnie mocno związane z wsią polską. (...) Na wsi szczególnie uprzywilejowane miejsce wśród zabudowań zajmowały w przeszłości obiekty sakralne” [1]. Świątynie te, obok często skromnej bryły zewnętrznej, posiadały bogato zdobione wnętrza o wysoce wysublimowanej estetyce podlegającej lokalnym wpływom. „Wielekroć piękniejsze od ciesielskich rozwiązań konstrukcyjnych i plastycznych bryły wydają się być wnętrza. Waleory artystyczne, wypływające z opracowania architektonicznego całości, były niejednokrotnie pomnażane przez wystrój. Malarstwo odgrywało w nich szczególną rolę” [1].

Wyjątkową grupę wśród tych obiektów stanowią drewniane cerkwie Podkarpacia. Na szczególną uwagę zasługuje świątynia greckokatolicka pw. Pokrow Bogurodzicy z Miękisz Starego (XVII÷XIX w., rys. 1÷4.).

Budowla ta, jak zauważa Giemza, „jest jedynym zachowanym przykładem drewnianej architektury cerkiewnej w południowo-wschodniej Polsce, inspirowanej w szerokim zakresie murowanym, barokowym budownictwem sakralnym. W tym nurcie mieści się również iluzjonistyczne malarstwo monumentalne zdobiące powierzchnie ścienne i sklepienne nawy, babińca i prawdopodobnie sank-

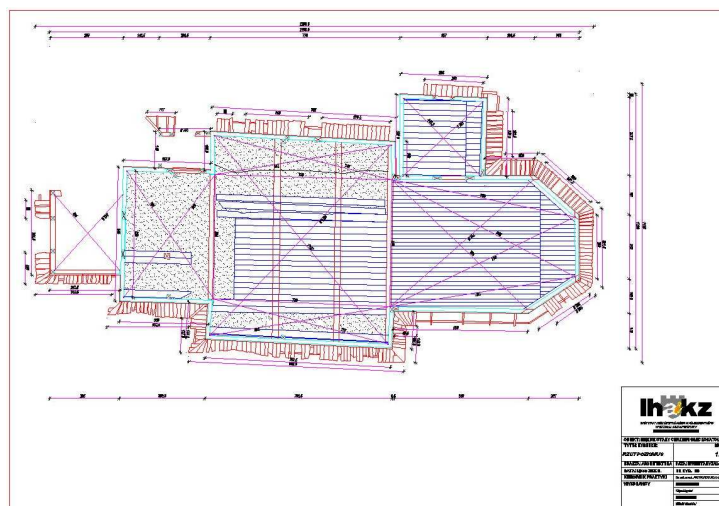
tuarium”¹. Charakterystycznym dla estetyki baroku jest również fakt, o czym również wspomina Giemza, że w iluzjonistyczne podziały architektoniczne wpisane zostało malarstwo figuralne [2].

Polichromia ścienna cerkwi z Miękisza Starego wykonana została w 1885 r. w technice temperowej na kredowym gruncie. Obejmuje ona iluzjonistyczne przedstawienie otwartego nieba ponad architektonicznym belkowaniem, umieszczone w kopule, oraz architektoniczne podziały ścian nawy (rys. 5.). Według informacji zawartych w karcie ewidencyjnej zabytku. W pendentywach umieszczono postacie ewangelistów (rys. 5.). Na stropie w babińcu znajduje się krzyż pośród obłoków (rys. 6.), któremu towarzyszą grający na trąbach aniołowie (rys. 7.). Na balustradzie chóru (malowidło powstało przed powiększeniem jego powierzchni) widoczne są postacie aniołów grających na różnych instrumentach (rys. 8.). Na południowej ścianie babińca przedstawienie *Dobry Pasterz* podpisane tekstem *Rachunek sumienia*, na północnej *Powrót syna marnotrawnego* podpisane *Ojciec zgrzeszyłem* (rys. 9.). Na ścianie południowej babińca także napis fundacyjny (znaczna część zniszczona, fragment przysłonięty słupem pod-

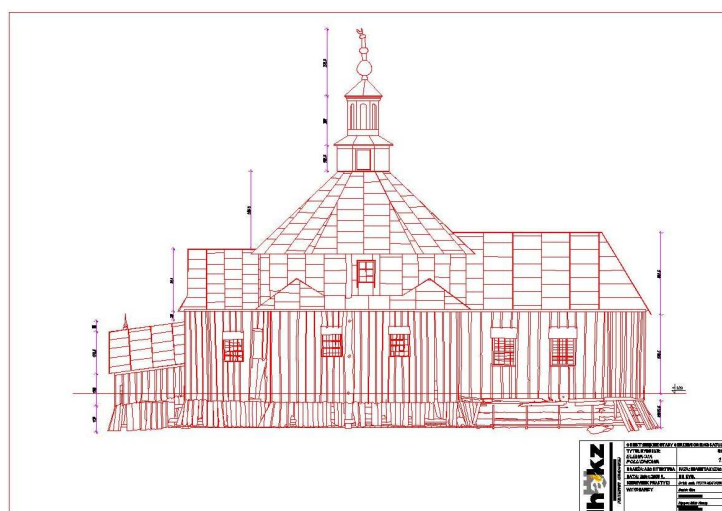

Rys. 1. Cerkiew w Miękiszu Starym – plan sytuacyjny (inventaryzacja wykonana pod kierunkiem prof. A. Kadłuczki przez Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach projektu *Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects*).

¹ Cytat pochodzi z tekstu *Cerkiew pw. Pokrow Bogurodzicy w Miękiszu Starym* autorstwa J. Giemzy, przygotowanego na potrzeby projektu ratowanie cerkwi w Miękiszu Starym, wykonanego pod kierunkiem prof. A. Kadłuczki. Wyniki projektu opublikowano pod tytułem *Project Report* w pracy *Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects*. Publikacja ta, wykonana pod naukową redakcją Gennaro Tampone oraz Michela Semplici, wydana została we Włoszech w 2006 roku i jest wynikiem międzynarodowego projektu *Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage*.

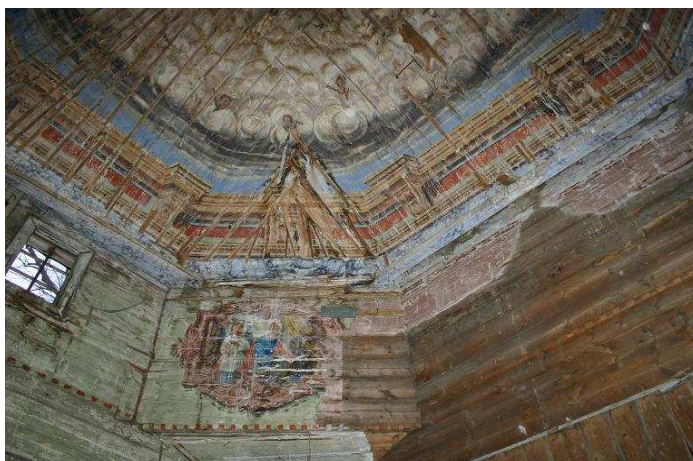
Rys. 2. Cerkiew w Miększym Starym – rzut obiektu (inwentaryzacja wykonana pod kierunkiem prof. A. Kadłuczki przez Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach projektu *Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects*).

Rys. 3. Cerkiew w Miększym Starym – elewacja południowa (inwentaryzacja wykonana pod kierunkiem prof. A. Kadłuczki przez Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach projektu *Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects*).

Rys. 4. Cerkiew w Miększu Starym (luty 2010 r.)

Rys. 5. Polichromia ścienna cerkwi z Miększa Starego – umieszczone w kopule iluzjonistyczne przedstawienie otwartego nieba ponad architektonicznym belkowaniem oraz postaci ewangelistów w pendentywie

pierającym chór) (rys. 10.) [3]. Według notatki archiwalnej z penetracji terenowej prowadzonej przez Składnicę Zabytków Ruchomych w Łańcucie [4] pierwotnie pełen tekst brzmiał: Cerkiew ta zbudowana została w 1880 r. pod protektoratem Jana Czyrneńskiego, za staraniem Jana Furczyna i Wasyla Halasa. Polichromowana była w 1885 roku (wszystkie napisy wykonano w języku ukraińskim). Oryginalna polichromia w sanktuarium została przykryta w XX w. kompozycją wykonaną w technice olejnej² (rys. 11., 12.).

² Informacje o przemalowaniu olejnym wykonanym na oryginalnej temperowej polichromii pochodzą z Karty Ewidencji Zabytku – Obiekt: Cerkiew Gr. – Kat. pw. Pokrow Przeczystej Bogarodzicy w Miększu Starym [3].

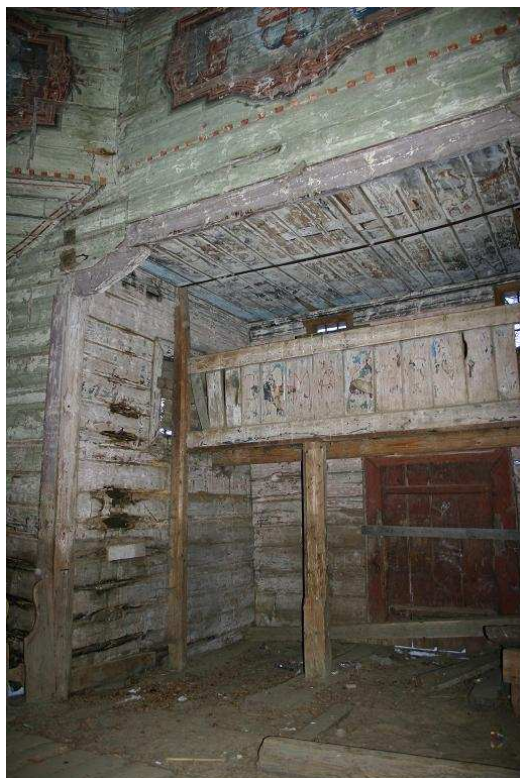

Rys. 6. Polichromia stropu babińca – fragment ukazujący krzyż pośród obłoków oraz towarzyszący mu z prawej strony wizerunek grającego na trąbach anioła

Rys. 7. Polichromia stropu babińca – fragment ukazujący grającego na trąbach anioła, umieszczonego z lewej strony krzyża

Rys. 8. Szczątkowo zachowana polichromia balustrady chóru ukazująca postaci aniołów grających na różnych instrumentach

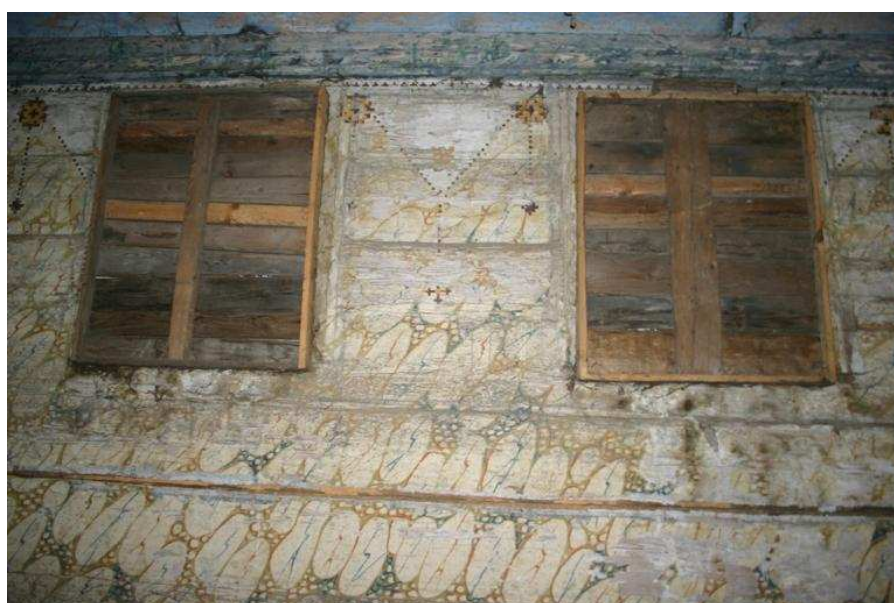

Rys. 9. Polichromia na północnej ścianie babinca przedstawiająca *Powrót syna marnotrawnego* z podpisem *Ojcie zgrzeszyłem*

Rys. 10. Napis fundacyjny na ścianie południowej babińca

Rys. 11. XX-wieczne olejne przemalowanie pokrywające ściany prezbiterium

Rys. 12. Oryginalna polichromia temperowa widoczna pod olejnym przemalowaniem z XX w. wykonanym na ścianach prezbiterium

Według wstępnych analiz konserwatorskich, przeprowadzonych w lutym 2010 r., stan zachowania cerkwi oraz polichromii uległ dalszemu pogorszeniu od czasu ostatniej inwentaryzacji przeprowadzonej cztery lata wcześniej [5]. Obok naturalnych czynników odpowiedzialnych za destrukcję obiektu, którymi są m.in. wilgoć, zagrzybienie czy działalność drewnojadów, dokonano na nim również aktów wandalizmu – zniszczono dolne partie budowli³, a przede wszystkim wykonano wiele napisów i rysunków na warstwie oryginalnej polichromii we wnętrzu cerkwi⁴. Przypuszczalnie pod wpływem utraty stabilności konstrukcyjnej oraz ciężaru warstwy śniegu zalegającej na dachu zawaliła się kruchta przylegająca do babińca od strony zachodniej (rys. 13.).

Ogólnie stan zachowania wystroju malarskiego drewnianej cerkwi w Mię-kiszu Starym można określić jako zły i narażony na dalsze zniszczenia. Kondycja poszczególnych fragmentów polichromii jest zróżnicowana. Wynika to przede wszystkim z miejsca ich ułożenia na ścianach świątyni, a co za tym idzie – stopnia zniszczenia poszczególnych fragmentów budowli.

³ Jak wynika z informacji zawartych w dokumentacji z 2006 r. (wykonanej podczas oględzin obiektu w ramach przeprowadzanej wówczas inwentaryzacji) oryginalna podłoga była zachowana w ok. 40%. Obecnie zniszczona jest ona w znacznie większym stopniu. Cerkiew nie jest zamykana i można do niej wejść o każdej porze. Wynikiem tego jest nie tylko postępujące niszczenie pozostałych elementów konstrukcyjnych, ale również używanie jej wnętrza jako wysypiska śmieci.

⁴ Napisy te (o wulgarnej treści) wykonano farbami w sprayu oraz różnego rodzaju mazakami.

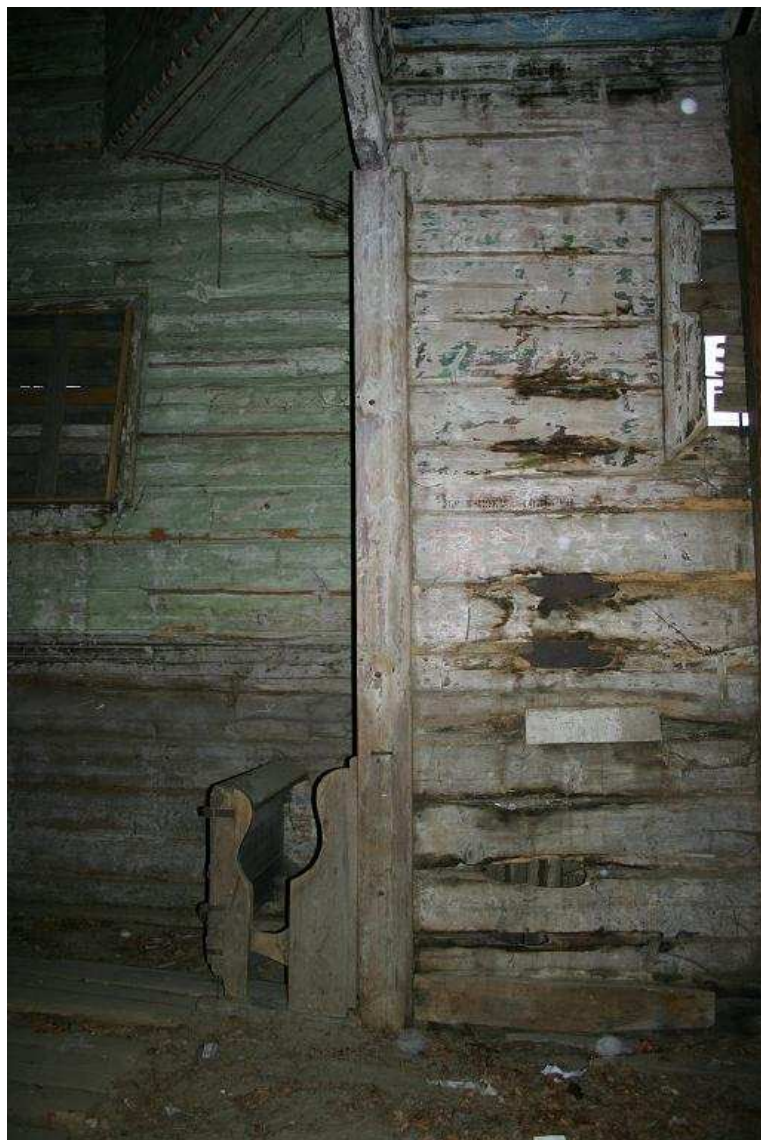

Rys. 13. Zawalona kruchta przylegająca do babińca od strony zachodniej (luty 2010 r.)

Zauważalne są wyraźne różnice w stanie zachowania pomiędzy częścią wystroju malarskiego znajdującą się blisko podłogi (do wysokości ok. 1,5 m) a pozostałą częścią polichromii wykonaną w wyższych partiach ścian. Ma to związek ze stanem zachowania najniższej części budowli, gdzie w wyniku narażenia drewna na większe działanie wilgoci kapilarnej oraz innych czynników korozji środowiskowej doszło do jego najbardziej zaawansowanej destrukcji strukturalnej. Występujące w tych partiach znaczne ubytki drewna osłabiły czytelność kompozycji malarskiej. Szczególnie widoczne jest to na ścianach babińca (rys. 14.). Wyjątek stanowi północno-zachodni pendentyw, na którym – mimo znacznej odległości od podłogi i tym samym mniejszego narażenia na działalność wilgoci kapilarnej – powierzchnia malarska przedstawienia jest kompletnie zniszczona oraz występują rozległe braki w warstwie drewna (rys. 15.).

Należy zaznaczyć, że warstwa polichromii jest najsilniej zniszczona lub kompletnie zagubiona w miejscach styku poszczególnych desek tworzących podłogę pod warstwę malarską. Najwyraźniej zauważalne jest to w kopule (rys. 16.), choć widoczne jest również w innych partiach kompozycji. Zniszczenia te, wynikające ze słabszego zespojenia zaprawy oraz warstwy malarskiej z podłogą w tych miejscach (lub ich kompletnego odspojenia), powstały najprawdopodobniej pod wpływem naturalnych ruchów drewna podczas zmian wilgotnościowych we wnętrzu budowli. W wyniku tych ruchów dochodziło do spękania warstwy zaprawy razem z warstwą malarską, a następnie do ich późniejszego wykruszania w miejscu styku desek podłogi.

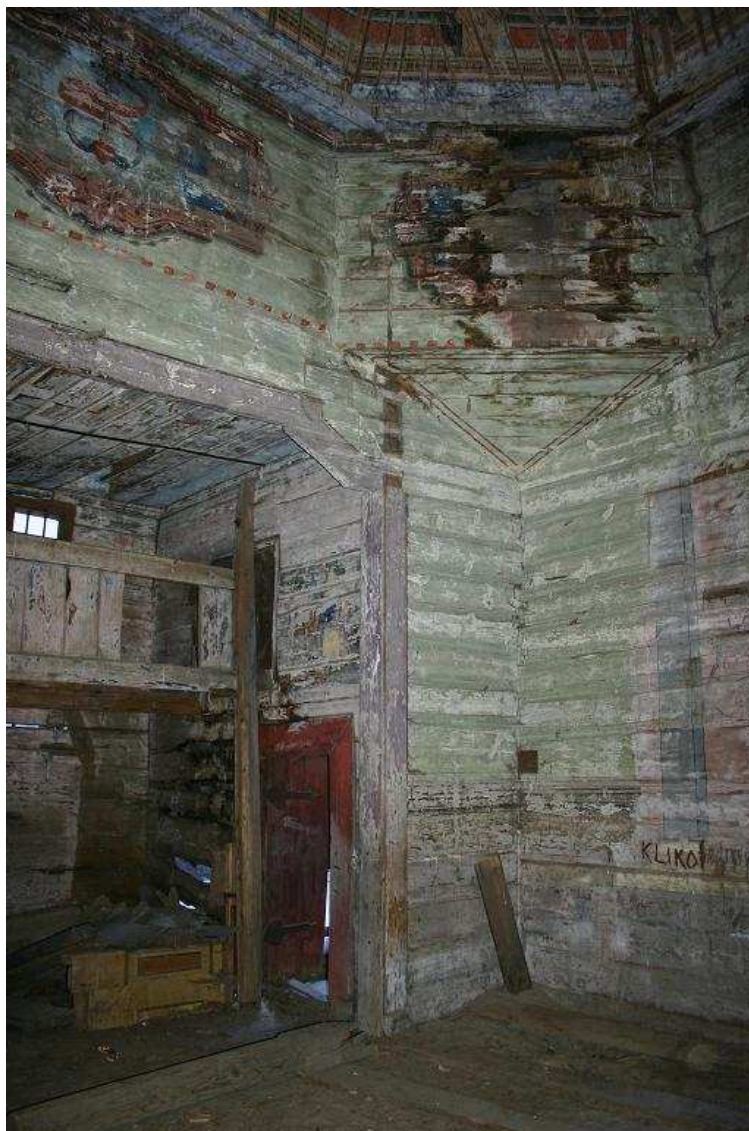

Rys. 14. Silnie zaawansowana destrukcja dolnych partii południowej ściany babińca – znaczne ubytki drewna powodujące kompletne zagubienie warstwy oryginalnej polichromii

Niezwykle ciekawe rozwiązanie technologiczne zastosowano podczas przygotowania podłoża pod polichromię w zakrystii⁵, dostawionej do sanktuarium od strony północnej. Prawdopodobnie, aby zapobiec zniszczeniom podobnym do

---

⁵ Do dziś nie udało się ustalić, czy podobna technologia została użyta w innych częściach budowli.

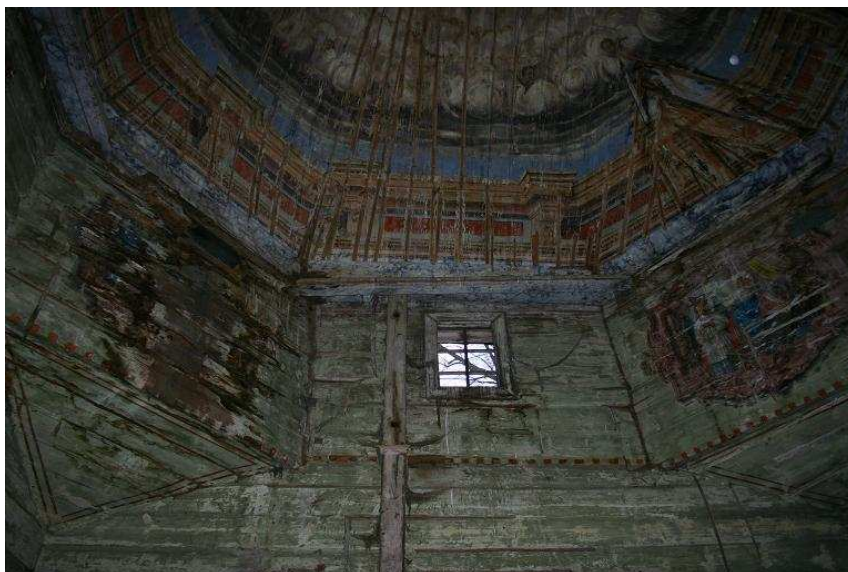

Rys. 15. Wnętrze cerkwi – widoczna zaawansowana destrukcja drewna oraz warstwy polichromii na północno-zachodnim pendentywie (w górnym prawym rogu)

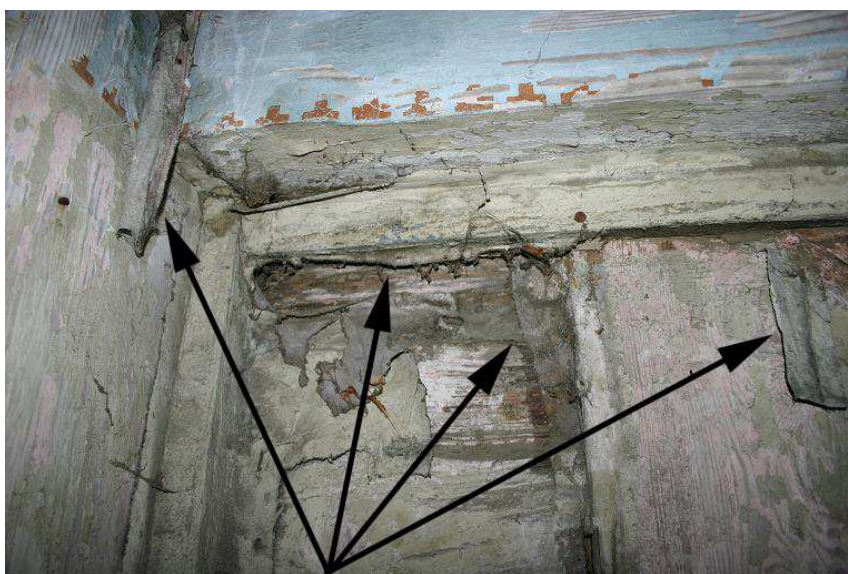
opisanych wcześniej, miejsca styku desek przed założeniem zaprawy zostały oklejone pasami płótna⁶. Zabieg ten miał wzmocnić trwałość łącza dwu drewnianych elementów oraz przeciwdziałać pękaniu zaprawy z warstwą malarską

⁶ Rozwiązania technologiczne tego typu były powszechnie stosowane w malarstwie tablicowym na podobrazie drewnianym.

Rys. 16. Zniszczenia polichromii występujące w miejscach styku poszczególnych desek – widok na ścianę i kopułę od strony północnej

Rys. 17. Pasy płótna wklejone w miejscach styku desek w ścianach zakrystii przed pokryciem ich polichromią (obecnie w wyniku osłabienia siły wiążącej użytego lepiszcza fragmentarycznie odspojone od podłoża)

podczas naturalnych ruchów drewnianego podłoża. Równocześnie szorstka struktura płótna mogła zwiększać przyczepność warstwy zaprawy do podłoża. Niestety w miarę upływu czasu siły wiążące lepiszcza użytego do klejenia uległy osłabieniu i płócienne pasy wraz z leżącą na nich polichromią odspoiły się w wielu miejscach, odsłaniając surowe drewno podłoża (rys. 17.).

Ze względu na zróżnicowany stan zachowania wystroju malarskiego cerkwi w Miękiszu Starym należy rozważyć różnorodne możliwości „ratowania” zabytku i wyznaczyć odpowiednie metody konserwacji polichromii oraz drewna budowli w zależności od konkretnego problemu. Przede wszystkim należy opracować sposoby impregnacji strukturalnej zniszczonego drewna, tak by zachować elementy w miarę jeszcze stabilne konstrukcyjnie. Jednocześnie uzasadnione wydaje się rozważenie potrzeby wymiany dolnych elementów ścian, które stanowią podłoże pod malowidła⁷. Należy również uwzględnić wykonanie transferu malowidła w tych miejscach, a następnie przymocowanie tak przeniesionej kompozycji na nowe podłoże (wykonane w takiej samej technologii i zachowujące oryginalną formę). Sposób wykonania transferu powinien być określony po przeprowadzeniu niezbędnych badań szczegółowych.

Wyższe partie polichromii, zarówno te zdobiące ściany świątyni, jak i pokrywające kopułę nad nawą, powinny być poddane podstawowej konserwacji technicznej, a następnie opracowaniu estetycznemu. Drewno podłoża niewymagające wymiany powinno zostać poddane procesom wyniszczającym drewno – jady oraz wspomnianym już niezbędnym impregnacjom strukturalnym. Należy również opracować metodę zespolenia na nowo z warstwą podłoża osypującej się warstwy zaprawy wraz z polichromią. Dodatkowym zagadnieniem powinno być dokładne przebadanie polichromii w sanktuarium i ewentualne podjęcie decyzji o odsłonięciu oryginalnej warstwy malarskiej spod olejnego przemalowania [6].

Pomimo zaawansowanego zniszczenia, pierwotna kompozycja wystroju malarskiego cerkwi w Miękiszu Starym jest wciąż możliwa do uratowania, przy czym wszelkie prace powinny rozpocząć się jak najszybciej. Ze względu na charakter i stopień destrukcji prace konserwatorskie powinny być przeprowadzone kompleksowo, by możliwe było zastosowanie metod właściwych dla ustabilizowania konstrukcyjnego budowli, a jednocześnie słuszne z punktu widzenia ratowania wewnętrznej polichromii.

Literatura

1. Szymański S.: Wystroje malarskie kościołów drewnianych, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1970, s. 5.
2. Gienza J.: Cerkiew pw. Pokrow Bogurodzicy w Miękiszu Starym, Łańcut 2006.

---

⁷ Korozja tych elementów jest najbardziej zaawansowana.

3. Karta Ewidencyjna Zabytku – Obiekt: Cerkiew Gr. – Kat. pw. Pokrow Przeczystej Bogarodzicy w Miększu Starym, archiwum Działu Sztuki Cerkiewnej Muzeum Zamku w Łańcucie, opr. J. Giemza, 1994.
4. Dokumentacja wizytacyjna z lat 1960-2000, t. I-IV, Dział Sztuki Cerkiewnej Muzeum Zamku w Łańcucie.
5. Kadłuczka A.: Project Report, [w:] Rescuing the Hidden European Wooden Churches Heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects, ed. by Gennaro Tampone and Michela Semplici, Italia 2006.
6. Giemza J.: O sztuce sakralnej przemyskiej eparchii, Słowem i obrazem, Łańcut 2006.

THE POLYCHROME OF THE INTERIOR OF THE WOODEN, ORTHODOX CHURCH IN MIĘKSZ STARY – THE STATE OF THE PRESERVATION AND THE CONSERVATION ISSUES

The wooden orthodox churches of Podkarpacie voivodeship are the finest examples of the traditional construction from the south-eastern part of Poland. Among them the Greek-Catholic shrine of Our Lady Pokrova in Miększ Stary (17th-19th century) takes a special place. It is the only surviving monument of the wooden architecture of this type in this territory that is modeled on a masonry, religious Baroque building and has the interior decorated with the illusionist monumental paintings of a similar aesthetic. In this elaboration the conservation status of the mural paintings was examined together with the causes of its destruction and the close link between the degradation of the paint layer and the corrosion of the wooden foundation. At the same time the guidelines for the preservation and restoration of murals have been outlined, pointing on a comprehensive approach to the problem of saving the monument.

Wpłynęło do Oficyny Wydawniczej w grudniu 2010 r.